

Між багатьма істориками преси, серед яких В. Дмитрук, В. Ігнатієнко, П. Лещенко, М. Нечиталюк, А. Ніженець, Ю. Тернопільський, П. Федченко, Д. Чалий [див. огляд їхніх праць: 3:55–74] усталилася думка, відповідно до якої Харків – колыска української журналістики. Відкриття університету в 1804 р. перетворило Харків на українські Афіни і надало йому значення освітнього й культурного центру всієї підросійської України. Народження журналістики в Харкові так само відбулося завдяки університету. Освіта в Росії тоді перебувала в становленні, вищі навчальні заклади могли бути засновані лише за допомогою іноземних учених. Д.І. Багалій і Д.П. Міллер підкреслили: «Усе це були видатні діячі» і подали такі дані: «З 47 викладачів Харківського університету за перше десятиліття іноземців було 29; більш за всіх дала Німеччина (18 душ), потім Слов'янські землі (7) і Франція (4 д.)» [1:579].

Університетський статус визначив дві особливості харківської журналістики в час її зародження: вона будувалася на двох традиціях – німецькій і російській; вирішальну роль відіграла присутність у місті великої групи німецьких учених, адже німецька пресова модель відзначалася трьома особливостями: 1) *історичною глибиною й розумінням природності* існування журналістики в культурному суспільстві, 2) усвідомленням нормативності *регіональної* журналістики і 3) розумінням журналістики як *приватного комерційного підприємства*, створеного для торгівлі новинами, а не державного інституту, спрямованого на пропаганду політики уряду.

Німецькі професори прищепили місту свою концепцію журналістики. Перша газета «Харьковский еженедельник» народилася 4 травня і виходила до 20 липня 1812 р. Видавцем її виступив професор філософії Й. М. Лангнер, а редактором професор агрономії К. К. Нельдехен. Вони обидва погано знали мову й місцеві реалії. Проте це не зупинило освічених німців, які здивувалися: чому це в університетському Харкові не існує

журналістики. До співробітництва були залучені й місцеві професори та студенти, зокрема В. Маслович і Я. Матес. У відділі «Суміш» друкувалися сатиричні вірші та епіграми В. Масловича. Широко висвітлювалася в «Харьковском еженедельнике» торгівля в місті, а також ярмаркові товари й ціни на них в інших містах України й Росії. Становив інтерес відділ об'яв з цікавими матеріалами для характеристики приватного життя тодішнього громадянства.

Газета виходила щосуботи з друкарні Харківського університету й мала тираж 600 примірників. За час існування часопис передплатили 25 чоловік, його популярність росла. Але на дванадцятому числі видання було припинене, на тій підставі, що воно почало виходити з дозволу губернської, а не столичної влади. Коли в столиці стало відомо про видання якогось там «Харьковского еженедельника» без дозволу Вищого Начальства, газета була закрита, а губернаторові роз'яснено, що він не повинен був її дозволяти.

Німецькі вчені причетні до зародження в Харкові й галузевої журналістики. Її первістком став журнал «Украинский домовод», який розпочав видавати в січні 1817 р. професор ветеринарії Ф. В. Пільгер. Журнал було присвячено проблемам домоводства, зокрема утриманню худоби. Видавець заповнював часопис в основному своїми статтями, спираючись на місцевий матеріал, висвітлюючи засадничі речі: потребу розвитку ветеринарної науки та з'єднання її з практикою розведення й утримування домашньої худоби, характеристику свійських тварин, профілактику їх захворювань та методи лікування. Проте німецький професор виявився непристосованим до політичних умов Росії. У душі європейського просвітництва він писав про те, що в цивілізованій державі турбуються про суспільний добробут і дбають про розвиток тваринництва. А от у Росії сваволя поміщиків приводить до розорення селянських господарств і скорочення поголів'я домашньої худоби, а урядовці не захищають народ.

Як точно помітив В. Т. Дмитрук, «стаття на господарську тему написана в суспільно-економічному плані» [2:17]. Ці міркування у ветеринарному журналі вжахнули цензуру – журнал негайно було закрито.

Видавничі проекти німецьких професорів хоч і не були тривалими, але показали, що в Харкові при наявності в ньому могутнього інтелектуального потенціалу видання газет і журналів можливе й потрібне. Незабаром до участі журналістиці підключилися місцеві культурні діячі. У 1816 р. видавати сатиричний журнал «**Харьковский Демокрит**» почав студент випускного курсу університету Василь Маслович (1793–1841). Вийшло шість чисел журналу. Головна ідея часопису полягала в утвердженні природності людської моралі, запровадженні в читацьку свідомість самоцінності простонародності, як незіпсутої цивілізацією, ідилічної основи суспільного та індивідуального буття.

З просвітницького потягу до ідеальної, не засміченої цивілізаційними нашаруваннями природи виростала й проукраїнська орієнтація часопису. Уже на сторінці шостий першого числа в ньому звучала українська мова в діалозі героїв поеми В. Масловича «Заснування Харкова». Проте, українська мова не була в журналі випадковим явищем. Вона використовувалася й у наступних числах; далі нею були написані не окремі фрагменти тексту, а цілі завершені твори: «Отъезд студента на учительство в Олешки» (№ 5) та «Песня семейству» (№ 6). В. Маслович був другим (після І. Котляревського) автором, хто писав живою народною українською мовою, а його журнал був першим часописом, який надрукував українські твори, започаткувавши традицію, підхоплену «Украинским вестником», «Вестником Европы» та ін. журналами.

Разом з тим у Харкові почала активно діяти російська модель інституційного видання періодики. Оскільки державних установ, від імені яких могло б видаватися періодичне видання, тоді в Харкові не існувало, а культурним центром міста був імператорський університет (державний заклад, хоча й з широкою внутрішньою автономією), то він і став тією державною інституцією, яка й дістала повноваження на видання періодичної преси.

Поява російських діячів серед викладачів і студентів привела до поступового посилення російського впливу й витіснення зарубіжних учених, які поверталися на батьківщину, а їх місця у викладацькому корпусі дедалі впевненіше займали вихованці університету. У Харкові слабшали традиції європейського вільно-

думства й демократії та посилювалася російська державницька ідеологія й організація суспільного життя з акцентом на централізацію, унормування, обмеження творчого пошуку.

Одночасно з «Харьковским Демокритом» почав виходити журнал «**Украинский вестник**» – перший у підросійській Україні літературно-мистецький, науковий і громадсько-політичний місячник (1816–1819). Ініціатива його створення належала професорові російської словесності Іванові Срезневському (1770–1820). А головними його редакторами стали студенти Євграф Філомафітський (1790–1831) і Розумник Гонорський (1791–1819). Усі троє прибули до міста з центральної Росії (Тульської і Ярославської губерній) хто викладати, хто вчитися в університеті. За рік були сформовані обличчя часопису і його структура. Журнал складався з чотирьох відділів: «Наукові статті», «Красне письменство», «Харківські записки» і «Суміш».

У першому друкувалися статті професорів університету з природничих і гуманітарних наук. Іноді подавалися перекладні матеріали. Естетичну програму журналу формував Розумник Гонорський – одна з найяскравіших зірок на обрії літературної Росії початку XIX ст. Йому належить щонайменше два здобутки: 1) теорія наслідувальної гармонії слова і 2) теорія мальовничої прози. Журнал друкував переважно перекладну прозу, і лише один місцевий письменник витримав конкуренцію із зарубіжними авторитетами. Це був І. П. Вернет (бл. 1760 – не раніше 1825). Його твори – безсюжетні етюди, де з'єднані мальовничі картини дійсності, спогади з пережитих літ і подій, філософські роздуми з їх приводу, цитати з улюблених письменників.

У відділі віршів друкували переклади, а далі й власні твори І. Срезневський, Є. Філомафітський, П. Куницький, О. Сомов, Л. Кричевська та деякі інші автори. Їх вірші мало чим відзначалися на тлі тодішньої російської поезії. Однак за відсутності урядових заборон «Украинский вестник» розпочав з появою в числі співробітників П. Гулака-Артемовського (1790–1865) друкувати українські твори. Це були казка «Пан та Собака», вірш «Супліка до Грицька К...и» і роз'яснення «Люди добрі, і ви, Панове громада!» – як читати український текст (1818. – № 12). Поет ще двічі виступав в українськими творами «Солопій та Хівря, або Горох при дорозі» та «Писулька до того, котрий що Божого місяця Українського гінця по всіх усядах розсилає» (1819. – № 10) і «Тюхтій та Чванько» та «Дещо про Гараська» (1819. – № 11).

Офіційна Росія була невдоволена пробудженням духовного життя в провінціях величезної країни. У 1819 р. тричі цензурний комітет висловлював зауваження харківському часопису, а потім припинив його видання.

Паралельно з виходом «Українського вестника» у Харківському університеті виникла ідея видання газети «Харьковские известия» (1817–1823). Видання її розпочав А. А. Вербицький (1788–1859), який у 1816–1839 рр. займав кафедру російської словесності. «Харьковские известия» були тижневиком, мали формат А 3, виходили на чотирьох сторінках і складалися з трьох розділів: «Повідомлення», «Суміш» і «Об'яви».

«Внутрішні повідомлення» подавали інформацію з російських міст; «Зарубіжні повідомлення» – із столиць європейських держав. Читач інформувався про життя королівських родин країн Європи, події в російському царському домі, про урядові укази і розпорядження. Усі матеріали були передруками із столичних газет «Московские ведомости» і «Северная почта»; у Росії вже тоді була встановлена державна інформаційна монополія. А. А. Вербицький спробував, однак, порушити цю традицію. Він запропонував деяким особам, що вирушали з Харкова за кордон, бути кореспондентами «Харьковских известий». Від кінця 1817 р. в газеті почали з'являтися статті, авторів яких за сучасною термінологією можна назвати «власкорами» газети.

Відділ об'яв живився приватною інформацією; тут друкували повідомлення книгарень про нові книжки і ціни на них; оголошення про продаж нерухомості: будинків, маєтків; віддання на службу кріпаків тощо.

Розділ «Суміш» мав розважальний характер і заповнювався переважно анекдотами. Проте, тут друкувалися не лише побутові народні анекдоти, але й літературні та історичні, деякі з них і сьогодні можуть правити за взірці подібного роду творів і претендувати на використання в сучасних виданнях.

По двох роках існування газети під провідом проф. А. А. Вербицького цензурний комітет зажадав від університету усунення його від редагування. Причини для цього були такі: заснування мережі власних приватних дописувачів, що руйнувало державну монополію на інформацію, а також надуживання приватними оголошеннями, які давали підстави створити образ міста, заклопотаного не любов'ю до царя, а своїми хатніми справами. Видавцем газети стала Рада Харківського університету, яка призначила цілу групу викладачів: П. Гулака-Артемовського, Є. Фі-

ломафітського, О. Склабовського й О. Куніцького, – відповідати за її випуск.

Зміна видавця лише на перший погляд не торкнулася характеру часопису – залишився попереднім його зовнішній вигляд, склад рубрик. Але по суті справи газета перетворилася на цілком дайджестове видання. Це призвело до поступового занепаду газети, скорочення числа передплатників і її припинення.

Завершає період становлення харківської преси «Украинский журнал» (1824–1825). Промовистим є епізод його виникнення. У 1822 р. з'явився новий попечитель навчальної округи Є. В. Корнев – людина реакційних поглядів, яка відповідала епосі аракчеєвщини, що характеризувала останні роки правління Олександра І. Але навіть він не уявляв Харків та університет без свого журналу і виклопотав дозвіл на його видання. Редактором часопису став ад'юнкт кафедри російської літератури О. В. Склабовський (1793–1831).

«Украинский журнал» був дитям свого часу і увібрав у себе всю складність переддекабристської доби, її духовні й політичні шукання. Типовою для часопису стала релігійно-проповідницька проблематика, яка однак сусидила зі статтями з природничих наук. Дуже слабо була представлена історія та етнографія, проте найвагоміше місце в науковому відділі посідали праці з естетики. Передусім слід відзначити статті І. Кулжинського «Деякі зауваження щодо історії і характеру української поезії» (1825, № 1–3) та О. Склабовського «Розгляд оди, вибраної Ломоносовим з Іова» (1824, № 1–3), «Про наслідування» (1824, № 6), «Про користь і мету поезії» (1824, №№ 16–17). О. Склабовський мистецтво розумів як наслідування природі, вважав, що навчитися писати вірші може й мусить кожен студент, високо цінував критику, вважаючи, що її слід застосовувати й до класиків, зокрема й таких, як Ломоносов.

Підбиваючи підсумки, важливо побачити українську журналістику, що зароджувалася в Харкові, на європейському тлі. У порівнянні з державними народами українська журналістика істотно запізнилася за часом виникнення і темпами подальшого розвитку. Але якщо розглянути її на тлі колоніальних народів Європи, то побачимо інше: українська журналістика за хронологією й характером відповідає загальноєвропейській парадигмі.

Політична карта Європи кінця XVIII – початку XIX століття істотно відрізнялася від сучасної. На ній, наприклад, існувала лише одна слов'янська держава – Росія; решта

слов'янських народів своїх держав не мали і перебували в колоніальній залежності. Усю Північ Європи займала Швеція, яка включала в себе й сучасну Норвегію, Фінляндію й частину Данії. Таке політичне становище позначилося й на розвитку журналістики залежних народів.

Перша норвезька газета – «Нордске інтелліженц судделер» («Норвезький інформаційний бюлетень») вийшла в Осло в 1763 р. Перша фінська газета – «Або тіднінг» («Газета Або») виникла в Гельсінкі в 1771 р. Обидві видавалися шведською мовою. Перша газета фінською мовою «Уусі Суометар» («Новий фінський тлумач») з'явилася в Гельсінкі 1820 р. Історія ісландської журналістики почалася з газет «Мінісверкдтідінді» («Пам'ятна газета», 1795), «Сагнаблед» («Газета-сигнал», 1816) і «Клаустурпостур» («Монастирська газета», 1818).

1780 р. народилася перша угорська газета «Мадяр гімордо» (Угорський вісник). 1784 р. не в себе на батьківщині, а у Відні розпочали виходити перша сербська і перша грецька газети. На рідну землю грецька журналістика прийшла тільки 1821 р., під час національно-визвольного повстання. Перша сербська газета «Босанська вілла» на батьківщині вийшла в 1785 р. Перша хорватська газета «Херцоговачкі Босилак» побачила світ 1783 р. Перша турецька газета «Спектатор д'Ор'єн» («Східний спостерігач») вийшла 1821 р. французькою мовою в Ізмірі. Лише в 1831 р. її видання перенесене до Стамбула й переведено на турецьку мову. Згодом вона набула статусу турецької національної газети й відома під назвою «Такім Бакаї» («Огляд подій»). Болгарська журналістика свою історію веде від журналу Костянтина Фотінова «Любословіє» (1842–1846, м. Ізмір). А перша болгарська газета «Болгарський орел» вийшла 1846 р. в Лейпцигу. Румунська національна преса веде свою історію від першої великої політичної газети «Роману» («Румунія»), що її розпочав видавати К. А. Розетті в Бухаресті 1857 р.

Таким чином, можна вказати на такі особливості початкового етапу розвитку національної журналістики колоніальних народів:

1) народження національної журналістики колоніальних народів у кінці XVIII і навіть на початку XIX століття, як те спостерігаємо в українців, є не винятком, а правилом в культурній історії європейців;

2) так само традиційним є заснування перших видань не своєю національною мовою, а мовою метрополії, панівної нації; формування національної літературної мови – тривалий і непростий процес, який відбувався переважно в журналістиці, але міг займати не один десяток років;

3) не становить винятку й видання періодичної преси за межами своєї країни, що спостерігаємо й в історії української преси, наприклад, з журналами «Основа», що виходив у Петербурзі, «Украинская жизнь», що видавався в Москві, або «Ukrainische Rundschau», який виходив у Відні.

Проте найважливіше мати на увазі таку особливість українських медіа, яка виявилася в початковий період і вплив якої суспільство відчуває й сьогодні, – могутній авторитет саме регіональної журналістики. Ця особливість знаходить вираження в тому, що в Україні за роки незалежності не з'явилося достатньо авторитетного загальнонаціонального видання, не читати яке було б неможливо для політично активного українця з огляду на його інформаційну вагомість і важливість у справі формування громадської думки. Натомість у великих обласних центрах видається ряд помітних періодичних видань, які, можливо, й не претендують на всеукраїнський статус, але мають резонанс далеко поза межами своїх регіонів. Таке становище, поза всякими сумнівами, не в останню чергу генетично пов'язане з відсутністю у початковий період формування єдиного національного політичного центру, що забезпечило здатність провінцій самостійно репрезентувати себе в інформаційному світі.

Література

1. Багалеї Д. П., Миллер Д. П. История города Харькова за 250 лет его существования (1655 – 1905). Историческая монография: В 2 т. – Харьков, 1993. – препринт. изд. – Т. 2. 2. Дмитрук В. Т. Нарис з історії української журналістики XIX ст. – Львів: Вид-во Львів. ун-ту, 1969. 3. Михайлин

І.Л. Історія української журналістики. Період становлення: від журналістики в Україні до української журналістики: Підручник для вищої школи. Вид. 3-тє, доповнене і поліпшене. – Харків: Прапор, 2005.

АННОТАЦІЯ

Возникновение украинской журналистики в России в начале XIX. в. связано с открытием Харьковского университета, где вначале работало много немецких

ученых. Немецкая модель информационной частной деятельности предварила российскую модель пропагандистской институциональной журналистики. Зарождение украинской журналистики соответствует аналогичным процессам у других колониальных народов Европы.

SUMMARY

Origin of Ukrainian journalism in Russia at the beginning of XIX century is closely related to the Kharkiv University unveiling where many German scientists work at first. German model of communicatory private activity forestalls Russian model of propagandistic institutional journalism. Conception of Ukrainian journalism corresponds to the same processes in other European colonial nations.